

OLIIY TA'LIMDA TARIXIY-MADANIY MEROS VOSITASIDA AXBOROT- TAHLILIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA INNOVATSION METODIK YONDASHUV

Oybek Davlatov,

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası dotsenti

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada tarixiy-madaniy merosdan oliy ta'lim jarayonida axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish vositasi sifatida foydalanishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. O'zbekistonning qadimiy yozma yodgorliklari, jadidlar davri milliy matbuoti, davlat arxiv hujjatlari va mustaqillik yillari manbalari ta'limiy resurs sifatida ko'rib chiqiladi. Xalqaro pedagogik amaliyotda tarixiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan Sem Vaynbergning "Tarixchi kabi o'qish", Piter Seyksas va Tom Mortonning "Tarixiy fikrlash konsepsiyalari" modellari hamda Jorn Rusenning tarixiy ong konsepsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida tarixiy manbalar bilan ishlashga asoslangan "SMART-tarix" innovatsion didaktik modeli taklif etiladi. Model talabalarning raqamli muhitda axborotni mustaqil izlash, tizimli boshqarish, tanqidiy tahlil qilish, akademik formatda taqdim etish va analitik xulosalarni amaliyotda qo'llash kompetensiyalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tarixiy-madaniy meros, axborot-tahliliy kompetensiya, manbashunoslik, tarixiy fikrlash, "SMART-tarix" modeli, Sem Vaynberg, Piter Seyksas, raqamli ta'lim, oliy ta'lim metodikasi.

DEVELOPING INFORMATION-ANALYTICAL COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION THROUGH HISTORICAL-CULTURAL HERITAGE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND AN INNOVATIVE METHODOLOGICAL APPROACH

Abstract. The article analyzes the theoretical and methodological foundations of using historical and cultural heritage as a tool for developing information-analytical competence in higher education. Uzbekistan's ancient written monuments, Jadid-era national press, state archival documents, and independence-era sources are examined as educational resources. International pedagogical concepts for developing historical thinking are analyzed, including Sam Wineburg's "Reading Like a Historian" approach, Peter Seixas and Tom Morton's "Historical Thinking Concepts" model, and Jörn Rüsen's historical consciousness concept. As a result, the innovative didactic model "SMART-History" is proposed, which is based on working with historical sources. The model serves to step-by-step develop students' competencies in independently searching for information in the digital environment, systematically managing it, critically analyzing it, presenting it in academic format, and applying analytical conclusions in practice.

Keywords: *historical and cultural heritage, information-analytical competence, source criticism, historical thinking, "SMART-History" model, Sam Wineburg, Peter Seixas, digital education, higher education methodology.*

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ИННОВАЦИОННЫЙ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы использования историко-культурного наследия как средства формирования информационно-аналитической компетентности в процессе высшего образования. В качестве образовательных ресурсов рассматриваются древние письменные памятники Узбекистана, национальная пресса эпохи джадидизма, документы государственных архивов и источники периода независимости. Также анализируются международные педагогические модели, направленные на развитие исторического мышления: подход Сэма Вайнбурга «Чтение как историк» (Reading Like a Historian), концепция «Понятия исторического мышления» Питера Сейксаса и Тома Мортон, а также концепция исторического сознания Йорна Рюзена. По итогам исследования предложена инновационная дидактическая модель «SMART-History», основанная на работе с историческими источниками. Данная модель способствует поэтапному развитию у студентов компетенций по самостоятельному поиску, систематизации и критическому анализу информации в цифровой среде, а также по ее представлению в академическом формате и практическому применению аналитических выводов. Ключевые слова: историко-культурное наследие, информационно-аналитическая компетентность, источниковедение, историческое мышление, модель «SMART-History», Сэм Вайнбург, Питер Сейксас, цифровое образование, методология высшего образования.

KIRISH

O'zbekiston jahon sivilizatsiyasi beshigi sifatida ulkan tarixiy-madaniy va boy manbashunoslik merosiga ega mamlakatdir. Xalqimizning qadimgi yozma yodgorliklari, jadidlar davri milliy matbuoti, davlat arxiv hujjatlari hamda mustaqillik yillari manbalari fundamental tarixiy bilimlar bazasi bo'lish bilan birga, ulkan ma'naviy-tarbiyaviy va analitik salohiyatga ega unikal ilmiy meros hisoblanadi [1].

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida madaniy meros obyektlari tarixiy, ilmiy, badiiy yoki boshqa madaniy qimmatga ega bo'lgan yodgorliklar, ansambllar va diqqatga

sazovor joylar sifatida belgilangan; ular qatoriga arxeologiya, epigrafika, etnografiya, fotografiya, audiovizual yozuvlar, arxiv va qo'lyozma hujjatlar ham kiritilgan [2]. Bu holat ta'limda manbalarni bir necha kanal orqali o'rganish imkonini beradi.

Biroq, oliy ta'lim tizimi tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur fundamental manbalarning boy ta'limiy-didaktik imkoniyatlaridan, ayniqsa, talabalarda zamonaviy axborot-analitik kompetensiyani tizimli rivojlantirish vositasi sifatida foydalanish darajasi va uning metodik ta'minoti hozircha yetarli emas. Oliy ta'lim amaliyotida ushbu boy manbalar ko'p hollarda faqat tayyor faktologik ma'lumotlarni yodlash uchun qo'llanilib, ularning talabadagi tanqidiy fikrlashni, ma'lumotlarni interpretatsiya qilish va mustaqil analitik xulosalar chiqarish qobiliyatini o'stirishdagi metodologik imkoniyatlari e'tibordan chetda qolmoqda [3].

METODOLOGIYA

Maqolaning dolzarbligi aynan shu ziddiyatda – milliy manbalar bazasining ulkan ta'limiy salohiyati va undan amaliy foydalanish darajasining pastligi o'rtasidagi tafovutda namoyon bo'ladi. Bu ziddiyat milliy manbalarni zamonaviy raqamli ta'lim formatiga ko'chirish va ular vositasida talabalarning axborot-analitik kompetensiyasini rivojlantirishning innovatsion metodik tizimini ishlab chiqish zaruratini tug'diradi.

Tadqiqotning maqsadi – tarixiy-madaniy merosdan ta'lim resursi sifatida foydalanish asosida oliy ta'limda axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirishning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqish va "SMART-tarix" innovatsion didaktik modelini ilmiy asoslash.

Tadqiqot vazifalari: 1) tarixiy-madaniy merosning ta'limiy axborot resursi sifatidagi xususiyatlarini aniqlash; 2) xalqaro pedagogik amaliyotda tarixiy fikrlashni rivojlantirish konsepsiyalarini tahlil qilish; 3) oliy ta'limda tarixiy manbalar bilan ishlashning hozirgi holatini baholash; 4) "SMART-tarix" didaktik modelining tarkibiy tuzilmasini va metodik shartlarini ishlab chiqish; 5) manbaga asoslangan amaliy topshiriqlar tizimini taklif qilish.

Tadqiqot metodologiyasi nazariy-analitik xususiyatga ega bo'lib, unda ilmiy adabiyotlar va rasmiy hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, manbashunoslik yondashuvi, tizimli yondashuv hamda pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanilgan.

1. Tarixiy-madaniy merosning ta'limiy axborot resursi sifatidagi xususiyatlari

Tarixiy-madaniy meros tushunchasi moddiy obyektlar bilan cheklanmaydi. UNESCOning nomoddiy madaniy merosga oid yondashuvida an'ana, bilim va ko'nikmalarning avlodlararo uzatilishi ta'lim bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida qaraladi. UNESCO ta'lim nomoddiy merosni asrashga xizmat qilishi, nomoddiy meros esa ta'lim mazmuni va pedagogikasini kontekstualashtirishi mumkinligini ta'kidlaydi [4; 5].

Mazkur manbalarni ta'lim jarayonida shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

1) Moddiy meros – arxeologik va me'moriy obyektlar, amaliy-badiiy buyumlar. Bu obyektlar vizual va predmetli axborot manbai sifatida ta'lim oluvchining kuzatish, tasvirlash va interpretatsiya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2) Nomoddiy meros – urf-odat, og'zaki an'ana, musiqa, raqs, marosim va bilim-ko'nikmalar. Nomoddiy meros ta'lim oluvchini kontekstual tahlilga, madaniy kodlarni tushunishga va an'analarning tarixiy ildizlarini izlashga undaydi.

3) Hujjatli va ilmiy-tarixiy meros – arxiv hujjatlari, qo'lyozmalar, kitoblar, ilmiy, tarixiy, biografik va geokosmografik asarlar. Bu guruh matnli tahlil, manba tanqidi va dalillarni baholash ko'nikmalarini shakllantirish uchun eng boy materialni taqdim etadi [2; 4; 6].

UNESCOning 2015 yilda qabul qilingan hujjatli merosni saqlash va undan foydalanishga oid tavsiyasi hujjatli merosni inson tafakkuri, tarix, til va madaniyat taraqqiyotini qayd etuvchi muhim bilim resursi sifatida ko'radi. Hujjatli merosning raqamli shakllarini uzoq muddat saqlash va ularga kirishni ta'minlash ham alohida vazifa sifatida belgilangan [6].

Tarixiy-madaniy merosni ta'limga integratsiya qilishda UNESCO "meros haqida o'qitish" (teaching about heritage) va "meros bilan o'qitish" (teaching with heritage) o'rtasida muhim farq qiladi: birinchi holatda merosning o'zi o'rganish obyekti bo'lsa, ikkinchi holatda meros boshqa fan va ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ta'limiy resurs sifatida ishlatiladi [5]. Axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish nuqtai nazaridan ikkinchi yondashuv ayniqsa ahamiyatli, chunki ta'lim oluvchi meros obyekti yoki hujjati bilan ishlash jarayonida axborotni tahlil qilish amaliyotini bevosita egallaydi.

2. Xalqaro pedagogik amaliyotda tarixiy fikrlashni rivojlantirish konsepsiyalari

Dunyo pedagogikasi va tarix ta'limi amaliyotida tarixiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga oid qator nufuzli ilmiy konsepsiyalar ishlab chiqilgan.

Sem Vaynbergning "Tarixchi kabi o'qish" (Reading Like a Historian) yondashuvi. Stanford universiteti professori Sem Vaynberg tarixiy manbalarni o'qishning uchta asosiy strategiyasini ajratadi: sourcing (manbani aniqlash – kim yozgan, qachon, nima maqsadda), corroboration (tasdiqlash – boshqa manbalar bilan solishtirish) va contextualization (kontekstuallashtirish – voqeani tarixiy kontekstga joylashtirish) [7]. Vaynberg tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, professional tarixchilar va oddiy o'quvchilar manbalar bilan ishlashda tubdan farq qiladi: tarixchilar avvalo manbaning kelib chiqishini tekshiradi, o'quvchilar esa matnni darhol "haqiqat" sifatida qabul qilishga moyil. "Tarixchi kabi o'qish" yondashuvi aynan shu farqni bartaraf etishga qaratilgan.

Piter Seyksas va Tom Mortonning "Tarixiy fikrlash konsepsiyalari" (Historical Thinking Concepts) modeli. Kanadalik olimlar oltita asosiy konsepsiyani ajratadilar: tarixiy ahamiyatni baholash (historical significance), birlamchi manbalardan dalil sifatida foydalanish (evidence), uzluksizlik va o'zgarishni aniqlash (continuity and change), sabab va oqibatni tahlil qilish (cause and consequence), tarixiy empatiya (historical perspective-taking) va tarixiy axloqiy mulohaza (ethical dimension of history) [8]. Bu model tarixiy manbalar bilan ishlashni faqat faktlarni o'rganish bilan cheklamaydi, balki murakkab intellektual operatsiyalar tizimini shakllantiradi.

Jorn Rusenning tarixiy ong konsepsiyasi. Nemis tarixchisi va pedagogi Jorn Rusen tarixiy ongning uchta asosiy operatsiyasini belgilaydi: tajribani interpretatsiya qilish, o'tmishni ma'noli tarzda tushunish va kelajakka yo'naltirilgan xulosa chiqarish. Rusen fikricha, tarixiy ong shaxsning o'zini vaqt ichida joylashtirish va o'tmish tajribasidan hozirgi va kelajakdagi qarorlar uchun foydalanish qobiliyatidir [9].

MUHOKAMA

Mazkur fundamental yondashuvlarning umumiy jihati shundaki, ular tarixiy manbalar orqali shakllanadigan analitik va tanqidiy ko'nikmalar talabani kelgusidagi boshqa kasbiy va ijtimoiy faoliyat sohaslariga ham muvaffaqiyatli transfer qilinishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Ya'ni, manba tanqidi, dalillarni baholash va kontekstual tahlil ko'nikmalari nafaqat tarix fanida, balki huquq, jurnalistika, boshqaruv, tibbiyot va boshqa sohalarda ham qo'llanilishi mumkin.

3. Oliy ta'limda tarixiy manbalar bilan ishlashning hozirgi holati

Oliy ta'lim amaliyotini o'rganish va o'tkazilgan diagnostik tahlillar natijalari bugungi kunda talabalarning birlamchi tarixiy manbalar bilan ishlash ko'nikmalari hamda axborot-analitik kompetensiya darajasi tizimli va yetarli darajada shakllanmaganligini ko'rsatmoqda [3].

Talabalarning salmoqli qismi raqamli muhitda axborotni tanqidiy tahlil qilish, manbalarning haqiqiyliги va ishonchliligini baholash, turli formatdagi ma'lumotlarni integratsiyalash hamda mustaqil ilmiy-analitik xulosalar chiqarish borasida jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Professor-o'qituvchilarning aksariyati esa oliy ta'lim darslarida birlamchi tarixiy manbalar bilan ishlashning innovatsion metodikasi hamda zamonaviy raqamli vositalardan didaktik maqsadlarda foydalanish bo'yicha yaxlit metodik ta'minot va konseptual modellar mavjud emasligini qayd etishadi [3].

Bu holat quyidagi obyektiv sabablar bilan izohlanadi: birinchidan, an'anaviy ta'limda tarixiy manbalar ko'pincha "tayyor fakt" sifatida taqdim etiladi va talabadan mustaqil tahlil talab qilinmaydi; ikkinchidan, raqamli arxivlar va elektron manbalar

bazasidan didaktik maqsadlarda foydalanish metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan; uchinchi, tarixiy manbalar bilan ishlashni axborot-analitik kompetensiya bilan bog'lovchi konseptual model mavjud emas.

4. "SMART-tarix" innovatsion didaktik modeli

Yuqoridagi tahlillar asosida muallif tomonidan "SMART-tarix" didaktik modeli ishlab chiqildi. Modelning nomi har bir bosqichning bosh harflaridan tashkil topgan bo'lib, quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega:

S – Search (Izlash): Ta'lim oluvchi raqamli va an'anaviy muhitda tarixiy manbani maqsadli izlashni o'rganadi. Bu bosqichda qidiruv strategiyasini belgilash, kalit so'zlarni tanlash, elektron kataloglar, raqamli arxivlar va ilmiy bazalardan foydalanish ko'nikmalari shakllantiriladi.

M – Manage (Boshqarish): Topilgan manbalar tizimlashtiriladi, bibliografik ma'lumotlar qayd etiladi, manbalar turlari (birlamchi/ikkilamchi, moddiy/nomoddiy/hujjatli) bo'yicha tasniflanadi. Bu bosqich axborotni tartibga solish va boshqarish madaniyatini shakllantiradi.

A – Analyze (Tahlil qilish): Manbaning muallifi, yaratilish sharoiti, maqsadi, konteksti va dalillar bazasi tanqidiy tahlil qilinadi. Vaynbergning sourcing, corroboration va contextualization strategiyalari aynan shu bosqichda qo'llaniladi [7]. Ta'lim oluvchi matndagi faktlarni muallif talqinidan ajratadi, qarama-qarshi ma'lumotlarni aniqlaydi va manbaning ishonchlilik darajasini baholaydi.

R – Represent (Taqqim etish): Tahlil natijalari akademik uslubda – maqola, esse, taqqimot yoki infografika shaklida bayon etiladi. Bu bosqich ilmiy yozuv madaniyatini, argumentatsiya ko'nikmasini va axborotni vizual taqqim etish qobiliyatini rivojlantiradi.

T – Transfer (Qo'llash): Olingan analitik xulosalar va shakllangan ko'nikmalar boshqa kontekstlarga – yangi tarixiy masalalarga, zamonaviy axborot muhitiga yoki kasbiy faoliyatga transfer qilinadi. Bu bosqich Rusenning tarixiy ong konsepsiyasiga mos

kelib, o'tmish tajribasidan hozirgi va kelajakdagi qarorlar uchun foydalanish qobiliyatini shakllantiradi [9].

"SMART-tarix" modeli bosqichma-bosqich xarakterga ega bo'lib, har bir keyingi bosqich oldingisiga asoslanadi. Modelning asosiy pedagogik xususiyati shundaki, u tarixiy-madaniy merosni faqat tarbiyaviy mazmun sifatida emas, balki axborot bilan ishlashni o'rgatuvchi "tirik" o'quv resursi sifatida ko'radi. Bunda tarixiy obyekt yoki hujjat ta'lim oluvchi uchun tayyor xulosa emas, balki savol qo'yish va dalil izlashga undaydigan manbaga aylanadi.

5. Manbaga asoslangan amaliy topshiriqlar tizimi

"SMART-tarix" modeli doirasida axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish uchun quyidagi topshiriqlar tizimi taklif etiladi:

"Manbani aniqla" (S bosqichi): Obyekt, hujjat yoki folklor namunasining nomi, turi, yaratilgan vaqti, joyi va saqlanish manbaini aniqlash. Ta'lim oluvchi raqamli katalog yoki arxiv orqali manbani mustaqil topadi.

"Manba pasporti" (M bosqichi): Muallif, yaratuvchi/ijodkor, manbaning maqsadi, auditoriyasi, janri va konteksti bo'yicha qisqa pasport tuzish. Manba birlamchi yoki ikkilamchi ekanligi belgilanadi.

"Ikki manba – bir masala" (A bosqichi): Bir voqeaga oid ikki manbani qiyoslash va o'xshash hamda farqli da'volarni jadvalashtirish. Ta'lim oluvchi Seyksas va Morton modelidagi "dalil" (evidence) konsepsiyasidan foydalanadi [8].

"Dalil va talqin" (A bosqichi): Manbadagi faktga oid ma'lumotlarni muallifning talqini yoki bahosidan ajratish. Bu Vaynbergning contextualization strategiyasiga asoslanadi [7].

"Raqamli tekshiruv" (A bosqichi): Internetda uchraydigan tarixiy ma'lumotni rasmiy muzey, arxiv, ilmiy nashr yoki institutsional katalog bilan tekshirish. UNESCO hujjatli merosni analog va raqamli shakllarda saqlash masalasini alohida ko'rsatganligi

sababli [6], ta'lim oluvchi raqamli nusxaning asl manbaga munosabatini ham tahlil qilishi lozim.

“Akademik taqdimot” (R bosqichi): Tahlil natijalarini 500–800 soʻzli ilmiy esse yoki taqdimot shaklida bayon etish, barcha daʼvolarni manbalar bilan asoslash.

“Mini-tadqiqot” (T bosqichi): Ta'lim oluvchi mustaqil tadqiqot savolini qoʻyadi, kamida birlamchi va ikkilamchi manbalardan foydalanadi, dalillarini tizimlaydi va xulosa chiqaradi. Olingan koʻnikmalarni zamonaviy axborot muhitidagi boshqa masalalarga (masalan, ijtimoiy tarmoqdagi tarixiy kontentning ishonchliligini baholash) qoʻllaydi.

Bunday topshiriqlar ta'lim oluvchini tayyor ma'lumotni qayta bayon qilishdan tadqiqotga yaqin boʻlgan faoliyatga olib oʻtadi. UNESCOning nomoddiy meros bilan oʻqitish boʻyicha materiallarida ham mahalliy meros elementlarini turli fanlarga integratsiya qilish orqali oʻquv mazmunini kontekstualashtirish va ta'lim natijalarini boyitish imkoniyati koʻrsatilgan [4; 10].

XULOSA

Tahlillar shuni koʻrsatadiki, Oʻzbekistonning boy tarixiy-madaniy va manbashunoslik merosi oliy ta'limda axborot-tahliliy kompetensiyani rivojlantirish uchun ulkan, ammo hali toʻliq ishga solinmagan pedagogik resurs hisoblanadi. Xalqaro pedagogik konsepsiyalar – Vaynbergning “Tarixchi kabi oʻqish”, Seyksas va Mortonning “Tarixiy fikrlash konsepsiyalari” va Rusenning tarixiy ong nazariyasi – tarixiy manbalar bilan ishlashning universal intellektual koʻnikmalarni shakllantirishdagi funksional oʻrnini ilmiy jihatdan isbotlagan.

Maqolada taklif etilgan “SMART-tarix” innovatsion didaktik modeli (Search – Manage – Analyze – Represent – Transfer) tarixiy manbalarni axborot-analitik kompetensiya rivojlantirish vositasiga aylantirishning tizimli mexanizmini taqdim etadi. Modelning asosiy pedagogik gʻoyasi tarixiy-madaniy merosni “tirik” oʻquv resursi

sifatida ko'rishdan iborat: tarixiy hujjat yoki obyekt tayyor xulosa emas, balki savol qo'yish, dalil izlash va mustaqil fikrlashga undaydigan manbadir.

Kelgusida ushbu modelni oliy ta'lim muassasalarida tajriba-sinov asosida tekshirish, uning samaradorligini eksperimental baholash, shuningdek, raqamli ta'lim platformalari uchun "SMART-tarix" modeliga asoslangan interaktiv topshiriqlar bazasini yaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. – T.: Fan, 2020. – 680 b.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida", 269-II-son, 30.08.2001; amaldagi tahrir. LexUZ. <https://www.lex.uz/uz/acts/-25461>
- 3.Davlatov, O.G'. Talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini tarixiy-madaniy meros vositasida rivojlantirish: Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – T., 2018. – 177 b.
- 4.UNESCO. Safeguarding Intangible Cultural Heritage in Education. – UNESCO Intangible Cultural Heritage. <https://ich.unesco.org/en/education>
- 5.UNESCO. About Living Heritage and Education. – UNESCO Intangible Cultural Heritage. <https://ich.unesco.org/en/about-01159>
- 6.UNESCO. Recommendation concerning the Preservation of, and Access to, Documentary Heritage Including in Digital Form. Adopted 17 November 2015. <https://unesdoc.unesco.org/>
- 7.Wineburg, S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. – Philadelphia: Temple University Press, 2001. – 254 p.
8. Seixas, P., Morton, T. The Big Six Historical Thinking Concepts. – Toronto: Nelson Education, 2013. – 232 p.
- 9.Rüsen, J. Historical Consciousness: Narrative Structure, Moral Function, and Ontogenetic Development // Historical Thinking: Concepts and Practices / Ed. by P. Seixas. – Toronto: University of Toronto Press, 2004. – P. 63–85.
10. Pillai, J., Achilles, V. Learning with Intangible Heritage for a Sustainable Future: Guidelines for Educators in the Asia-Pacific Region. – UNESCO Bangkok Office, 2015. <https://ich.unesco.org/en/documents/learning-with-intangible-heritage-for-a-sustainable-future-guidelines-for-educators-in-the-asia-pacific-region-47687>
11. Davlatov, O.G'. Tarixiy-madaniy meros vositasida talabalarda axborot xavfsizligini ta'minlash kompetentligini rivojlantirish texnologiyasi. – T.: Fan va ta'lim poligraf, 2019. – 62 b.
12. Association of College and Research Libraries (ACRL). Framework for Information Literacy for Higher Education. Adopted January 11, 2016. – American Library Association. <https://www.ala.org/acrl/standards/ilframework>

13. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers / Wilson, C., Grizzle, A., Tuazon, R., Akyempong, K., Cheung, C.K. – UNESCO, 2011. – ISBN 978-92-3-104198-3.
<https://www.unesco.org/en/articles/media-and-information-literacy-curriculum-teachers>